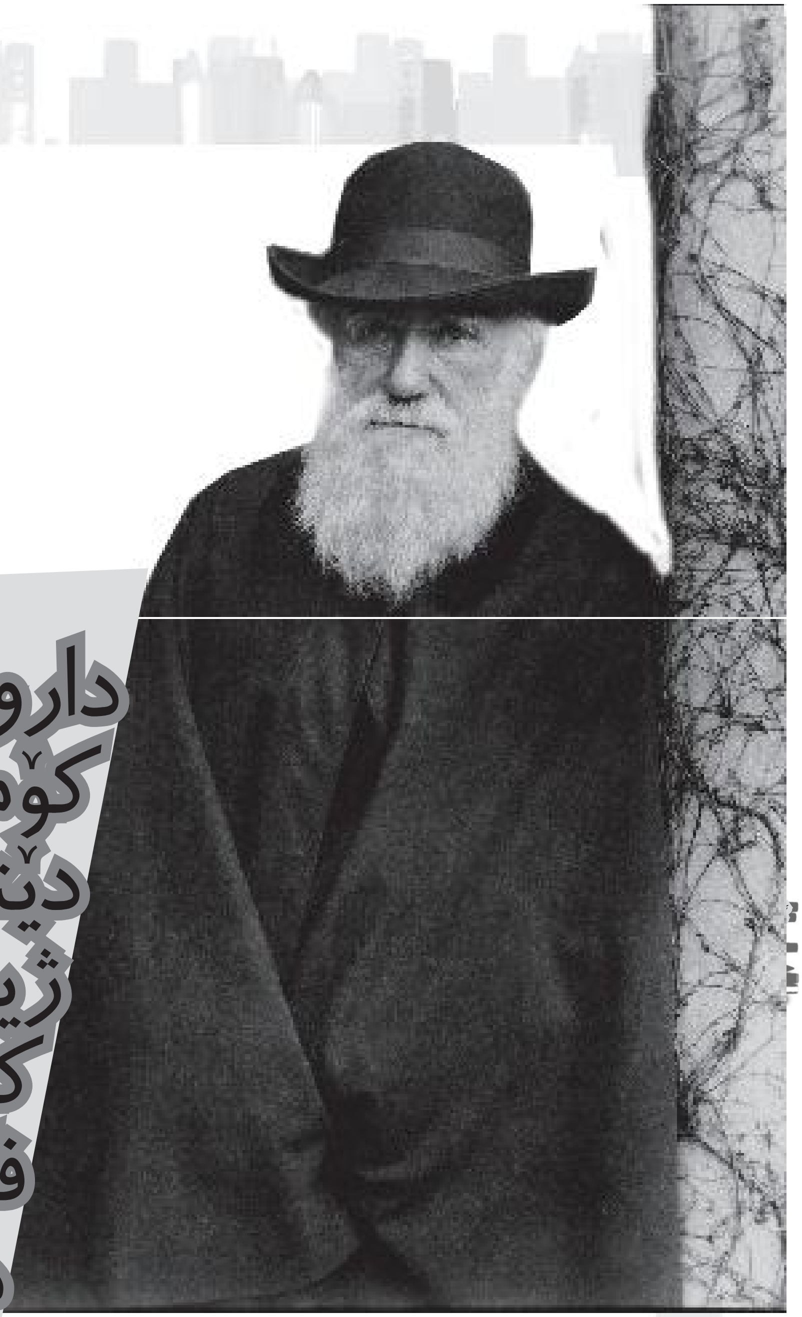

داروینیزمی کۆمەڵایەتی و دیتێرمینزمی ژینگەیی و کاریگەریان لەسەر فکری سیاسی هاوچەرخ

عەلی ئەحمەدی*

پوختە:
لە کۆتایی سەدەی نۆزدەو سەرەتای سەدەی بیستی زانین کۆمەڵێك بیرۆکەی بیرمەندان و فەیلەسوفان و جوگرافیزانانی ئەوروپایی و ئەمریکایی هاتنە ناو چوارچێوەی سیاسەتی ولێتانی جیهان و بە تایبەت ئەوروپا. یەکێك لەم بیرۆکانە داروینیزمی کۆمەلایەتی و دێتێرمینیزمی ژینگەیی بوون، کە یەکەمیان لە تیۆریەکانی داروین وەرگیراوە و دواتر هاتوەتە ناو زانستە مرۆییەکان. دووهەمیان لەسەر بنەمای وتەکانی جوگرافیزانی ئەڵمانی فرێدریك راتزێل دامەزراوە. ئەم دوو بیرۆکە رێگەیان بۆ بلێو کٚردنەوە و پەرە پێدانی بیرۆکە رەگەزپەرستی و ئیستعماریەکان لە جیهاندا خۆشکرد. بە واتایەك ئەم بیرۆکانە هۆکارێك بوون بۆ سەلماندن و پاساوی زانستی و بەرگری لە دەسەڵاتی ولێتانی بە هێز بە مەبەستی تالێنکردنی نەتەوەکانی دیکە و بیری داگیرکاری. ئەم تێروانینانە وردە وردە چوونە ناو ولێتانی دیکەش و دیکتاتۆرەکانیٚ شوێنەکانی دیکەی جیهان لە ئاسیا و ئەفریقا و ئەمریٚکاش لە بەرژەوەندی خۆیان و بۆ پەرەپێدانی بیرۆکە داروینیزتی و ئیستعماریەکان کەڵکیان لەو بیرۆکانە وەر گرت. لە راستیدا ئەم جۆرە تیۆریانە هۆکارێك بوون بۆ سەرهەڵدانی فاشیزم و ئیستعمار. لەبەرئەوەی هەر چەشنە رەگەز پەرستی و و ئیستعمارێکیان لە چوارچێوەی سەروەری نەتەوە سەردەستەکان و شیاوی و توانای ئەوان بۆ ژیان بە رەوا دەزانی.

گۆڤارێکی فکرییە دوومانگ جارێک دەردەچێت
ژمارە(٣٨)
نیسانی ٢٠١٣ ساڵی نۆیەم

داروینیزم، داروینیزمی کۆمەڵایەتی، دێتێرمینیزمی ژینگەیی، رەگەز پەرستی، ئیستعمار

پێشەکی:

لە کۆتایی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیستەم، سەرهەڵدان و گەشەی بیرۆکەی فەلسەفی جۆراوجۆر لە بواری جیاوازدا کۆڕ و ناوەندە ئەکادیمیاییەکانی خستە ژێر کاریگەری خۆی. لە راستیدا بە گەشەی بیرۆکە فکریە ماتریالیستیەکان و سەرەتای پاشەکشەی بیرۆکە میتافیزیاییەکان و بە درێژیی پرۆسەی کەمبوونی هێزی کڵێسا کە لە رێنیسانسەوە دەستیپێکردبوو، زانست لە ژێر کاریگەری و دەسەڵاتی کڵێسا هاتەدەر و کەوتە دەست ناوەندە ئەکادیمیاییەکان. لەم کاتەدا زاستەکان و بۆ نمونە زانستە مرۆییەکان لە دەستکەوتی زانستەکانی دیکە کەڵکیان وەرگرت. یەکێك لەم زانستانەش جوگرافیا بوو. زانستی وەك بایۆلۆجی و فیزیا و جیۆلۆجی کاریگەریان لەسەر جوگرافیا هەبوو. بەپێی پەیوەندی دوو لایەنەی ژینگە و کردارە مرۆییەکان کە یەکێك لە بنەما سەرەکیەکانی جوگرافیایە، دەستکەوتی زانستەکانی دیکە لە ناوی دا بە کار دێن. یەکێك لە گرنگترین بابەتە زانستیەکان کە لە بایۆلۆجیەوە هاتە ناو جوگرافیا، بیرۆکەی داروینیزم بوو. داروینیزم بەپێی تیۆریەکانی چارلز داروین (١٨٨٢- ١٨٠٩) لە بارەی گەشەی سروشتی گیانلەبەران و هەڵبژاردنی سروشتیەوە نوسراون. لە بارەی وشەی داروینیزم فیلیپ جانسۆن پێیوایە: داروینیزم تیۆریەکی ئەزمونگەریانەیە کە باس لە گەشە و دروستبوونی جیاوازی لە ناو گیانلەبەران دەکات. کە لە راستیدا جیابوونەوەی بەشێکی بچوك لەجۆرێك و کەوتنە ناو بارودۆخێکی دیکە کە لە بارودۆخی پێشوو جیاوازە(Johnson،١١:١٩٩٩). هەرچەندە لە دەرەوەی بازنەی زانست، بیرمەندانی سیاسی و ئاینی پێیانوایە کە ماتریالیزمی تیۆری داروین، بوەتە هۆی سەرهەڵدانی داروینیزمێکی کۆمەڵایەتی بێ بەزەیی، کە ئینکاری هەموو بەها ئەخلاقیەکان دەکات(باولر، ١٣٨٠: ٦). هەموو گیانلەبەران بۆ زیندو مانەوە پێویستیان بە خواردن و پێدایستی دیکە، وەك بەرگری لە بەرامبەر بارودۆخی کەش و هەوایە، بەڵام سەرچاوەی تەواو بۆ راگرتنی هەموو جۆرێك گیانلەبەر لە قۆناغێکی کاتی تایبەتدا نییە، لەبەرئەوەی زاوزێی ئەوان لەوە زیاترە کە سروشت بتوانێت خۆراکی هەموویان دابینبکات، واتە ئەوانەی کە باشتر لەگەڵ ژینگەیان گونجاون دەمێننەوە. لە حاڵێکدا کە ئەوانەی کە توانای خۆ گونجاندن لەگەڵ سروشتیان نییە، یان ناتوانن لە بەرامبەر بارودۆخی نالەباردا خۆراگری بکەن، لە ناو دەچن. هەندێك لە گیانلەبەران زیرەکتر و وریاترن یان باشتر دەبینن. ئەوانەی لە شەڕی مان و نەمان دا توانایان زیاترە ئەوان ماوەیەکی زیاتر دەمێنن و دەتوانن زاوزێ بکەن و تایبەتمەندیەکانی خۆیان بگوازنەوە بۆ ئەوانی پاش خۆیان. ئەوانە بۆ مانەوە و زاوزێ هەڵبژێردراون(گیدنز، ١٣٨٥: ٥٧). ئەم مەسەلە نیشاندەری ئەوەیە، کە سروشت دەستیداوەتە هەڵبژاردن و ئەوانەی کە شایانی زیندو مانەوەن، هەڵیان دەبژرێت. بۆیە سروشتە کە شێوازی ژیانی گیانلەبەران دیاریدەکات و کۆنترۆڵیان دەکات، بەڵام ئەم دیاردەیە ئایا لە شوێنە مرۆییەکانیشدا هەیە؟ ئەم جۆرە تیۆریانە کە لە ناویدا سروشت وەك تەنها فاکتەری کاریگەر لەسەر ژیانی گیانلەبەرانە و مەسەلەی شەڕی ژیان و زیندو مانەوەی باشترینەکانی هێناوەتە ناو جوگرافیا و کۆمەڵناسی. هەر لەم رێگەشەوە بوون بە دیالۆگی سیاسی وڵێتانی ئەوروپایی و ئاسیایی و بۆ ئامانجی رەگەزپەرستانە و ئیستعماری کەڵکیان لێ وەر گیرا. هاتنی تیۆریەکانی داروین بۆ ناو کۆمەڵناسی و جوگرافیا و سەرهەڵدانی داروینیزمی کۆمەڵایەتی بووە هۆی رەفتاری بەشێکی زۆر لە حکومەتەکانی جیهان، کە دواتر ئاماژەیان پێدەکرێت. لە کۆتایی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیست، زانستە جوگرافیاییەکان بە تەواوی بوون بە ئامرازێك لە دەستی ئیستعماری جیهانی و بۆ مەبەستی ئیستعماری و داگیرکاری جیهانی بە کار هاتن. لەم بارەوە ریچارد پیت پێیوایە: کە دێتێرمینیزمی ژینگەیی بەتایبەت لێی مارکیزمی نوێ، شەرعیەتی بە رەفتارەکانی ئیستعمار داوە(شکویی، ١٣٧٩: ٨٤).

لەلایەکی دیکەوە داروینیش بە هانای جوگرافیاوە دێت و تێروانینە دێتێرمینیزتیەکان لە جوگرافیادا بە هێزتر دەکات. لەوە بە دوا هەر جۆرە بیرۆکەیەك لە جوگرافیای دێتێرمینیزتی بەشێك لە ئایدیاکانی خۆی لە داروینیزم وەر دەگرێت، بەڵام بەپێی ئەو بابەتانەی لەلایەن داروینیزتەکانەوە لە ناو زانستە کۆمەڵایەتیەکاندا باسکرا، تاك لە ناویاندا وەك بریاردەر و خاوەن ماف دەناسرێت و لە سەروی کۆمەڵگەوە دادەنرێت. لۆجیکی سەرمایەداری ئازاد لەم بۆچوونەدا بەرەو پێش دەروات. شەڕی مان و نەمان وەك ئامرازێك بۆ لە ناو بردنی

لایەن و بێ دەسەڵاتەکان بەکاردێت، تا ئەوانەی بەهێزترن بنە پێشرەوی گەشە و پێشکەوتن(باولر، ١٣٨٠: ٢١٢). ئەم بابەتە لێکۆڵینەوە لەسەر کاریگەری داروینیزم و دێتێرمینیزمی ژینگەیی لەسەر ڕەگەز پەرستی و ئیستعمار وەك پارادایمی زاڵی کۆتایی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیستەم بە سەر بیرۆکە جەبریەکانی جوگرافیا و کاریگەری و ڕەخنەی لە بیرۆکەکانی سەدەی بیستەم دەکات.

سپێنسێر

داروینیزم:

سەرەتا پێویستە تا پەیوەندی داروینیزم و دێتێرمینیزمی ژینگەیی روون ببێتەوە. بە پێی تیۆریەکانی داروین لە بارەی هەڵبژاردنی سروشتی و مانەوەی باشترینەکان کە سروشت هەڵیبژاردون، گیانلەبەرانی باشتر لە هەموو جۆرەکان و ئەوانەی توانای خۆگونجاندنیان لە گەڵ سروشت هەیە، ڕۆڵی سەرەکی لە ژیانی گیانلەبەراندا دەگێرێت. لەم بوارەدا داروین خۆی لە تیۆریەکانی تۆماس ماڵتووس کەڵك وەردەگرێت، کە تیۆرێکی لەبارەی زۆر بوونی دانیشتوان هەبوو. ماڵتوس لە کتێبەکەی خۆیدا باس لەوە دەکات، کە دانیشتوانی زەوی بە شێوەی زۆر بوونی ئەندازەی زیاد دەکات و لە حاڵێکدا خۆراکی پێویستی مرۆڤ بەو شێوە زیاد ناکات و بە شێوەی زۆر بوونی ژمارەیی زیاد دەکات، کەواتە کاتێك نێوان دانیشتوان و خۆراك هاوسەنگی دروستدەبێت، کە ژمارەیەکی بەرچاو لە ناو بچن. ماڵتووس شەڕ و قات و قڕی و نەخۆشیە گشت گیرەکان بەو هۆکارانە دەزانێت، کە بەردەوام دانیشتوانی زەوی لە ئاستێکی تایبەت دا دەهێڵنەوە. ئەو بۆ پێش گرتن لە زۆربوونی دانیشتوان دوو ڕێگە دەناسێت، یەکەم: ئەو هۆکارانەی کە دەبنە هۆی بێ بەش بوون، وەك ئەوەی ڕێگری لە زاوزێی کەسانێك بکرێت. دووهەم: هۆکاری تێکدەرانە وەك شەڕ و قات و قڕی و نەخۆشیەکان(بهزاد، ١٣٦١: ٦٤و ٦٥). داروین بە خوێندنەوەی تیۆریەکانی ماڵتووس لە بارەی زۆر بوونی دانیشتوان و پێویستی لە ناو بردنی بەشێك لە گیانلەبەران بەم دەرئەنجامە دەگات، کە هەندێك لە گیانلەبەران بە هۆی دۆران لە بەرامبەر هەندێکی دیکە بۆ زیندو مانەوە، ناچارن کە لە ناو بچن و لە ئاکام دا ئەوانەی کە بە هێزترن دەژین. لەم بارەوە هێربێرت سپێنسێر دەڵێت: بە زۆر بوونی ڕکابەری بۆ بە دەست هێنانی داهات، دیسان پێویستی دانیشتوان بە ئامرازی بژێوی ژیان زیاتر دەکات. لەبەرئەوەی تاك ناچارە ئەو ئامرازە بە کار بهێنێت کە باشترین ئاکامی هەیە(اسپنسر به نقل از کوزر، ١٣٧٨: ٥٧٤). داروین بە لێکۆڵینەوە لە تیۆریەکانی ماڵتووس دۆزینەوەکانی خۆی لە کاتی گەڕان لە شوێنە جۆراوجۆرەکانی جیهان، باوەڕ بە گەشەی گیانلەبەرانی جۆراوجۆر لە ڕێگای هەڵبژاردنی سروشتی دەهێنێت و ئەم مەسەلە زەمینەی پەیدابوونی تێروانینە جەبریەکان ئامادە دەکات. لەم بارەوە مۆر دەڵێت: کە گەشە لە ڕێگەی هەڵبژاردنی سروشتی گەشبینی نییە، بەڵکو دەرفەتێکە بۆ ئەوەی مرۆڤی ئاست نزم و لایەن نەمێنێت تا نەبێتە هۆی لە ناو چوونی مرۆڤەکانی دیکەش(Moore، ١٩٨٦: ٣). ئەم تیۆریە زەمینە بۆ سەرهەڵدانی تێروانینە ڕەگەزپەرستانەکان ئامادە دەکات. بۆ نمونە لە ئەڵمانیا حزبی ناسیونال سۆسیالیست دەستیکرد بەبانگەشە بۆ بیرۆکەی ڕەگەز پەرستانە. لە سەرەتای سەدەی بیست و بە هاتنە سەر کاری کەمال ئەتاتورك لە تورکیاش تێروانینی ڕەگەز پەرستانە و سەروەری تورك لە چاو نەتەوەکانی دیکەی دراوسێ و بە تایبەت کورد و ئەرمەنی بنیات نرا. هەر لەم

سەردەمەدا لە ئەوروپا دێتێرمینیزمی ژینگەیی و بە تایبەت لە ئەڵمانیا بە لەبەرچاو گرتنی تیۆری داروین لە بارەی هەڵبژاردنی سروشتی و رۆڵی سروشت لە ژین و ژیان سەر هەڵدەدات و سروشت وەك هۆكاری سەرەكی سەروەری نژادی ئەوروپی دەزانێت. لە راستیدا خستنە رووی تێروانینەكانی داروین و دێتێرمینیستەكان جۆرێك شەرعیەت بە رەفتار و بیرۆكەی حكومەتە فاشیستەكانی ئەو سەردەمە دەدات. لە بارەی هەڵبژاردن و شەڕی مان و نەمان، فاكتەری ركابەری و هەڵبژاردنی سروشتی دێنە بەر باس. چەوساندنەوەی مروڤ بە دڵرەقی و بێ بەزەییانە بە دەستی مرۆڤ، ئیستعماری سروشت لە رێگای بەرژەوندی تایبەتی و سەرمایەداری، هەروەها لە ناوچوونی نەتەوەی بن دەست و نزمتر بە دەستی نەتەوەی سەروەر، بە شتێكی سروشتی دادەنرێن(شكویی، ١٣٨٢: ٨٨). بە هەمان شێوە كە پێشتریش باسكرا داروینیزم و دێتێرمینیزم لە سەرتاسەری سەدەی نۆزدە و بیست كاریگەری بەربڵێویان لەسەر حكومەتەكان و دروستبوونی فاشیزم و بیرۆكە داگیركاریەكان بوو. بۆ نمونە لە بیرۆكەی حزبی نازی ئەڵمانیا، جیهان وەك دارستانێك دێتە بەرچاو، كە لە ناویدا نەژاد و نەتەوە جۆراوجۆرەكان دەژین و بە دەستهێنانی خاك لەگەڵ یەكتردا لە شەردان(Bergman,2:1999). هەر لەم سەردەمەدا لە رۆژهەڵێتی ناوەراست یەكێك لە توندرەوترین ئایدۆلۆجیاكانی سەدەی بیستەم سەریهەڵدا. لە توركیا و پاش پێكهاتنی كۆماری توركیای نوێ لە ساڵی (١٩٢٤) و بە پێی وتە و ئامۆژگاریەكانی كەمال ئەتاتورك و ناسیۆنالیستە توندرەوەكان ئایدۆلۆجیای پان توركیزم دادەمەزرێت، كە تەنیا ماف و ئازادی ژیان لە توركیا بە مافی نەتەوەی تورك دەزانێت و ئینكاری هەر نەتەوەیەكی دیكە لە توركیا دەكات، یان هەوڵی لە ناوبردنیان دەدات.

رابەرانی ناسیۆنالیست لە ئەنقەرە تورك وەك ئازاترین و دروستكارترین مرۆڤی جیهان پێناسە دەكەن. وتەكانی ئەتاتورك كە دەیوت: یەك تورك لە هەموو جیهان بە بایەخترە و چ شانازیەك لەوە زیاتر كە مرۆڤ بتوانێت بە خۆی بڵێ تورك. ئێستاش ئەو قسانە لە تەواوی قوتابخانەكانی وڵێت بە شێوەیەكی بەرچاو دیارن(كندال و دیگران، ١٣٧٩: ١١٧). ئەو جۆرە ئایدیایانە ئەو راستیە دەردەخەن، كە ئەو كەسانەی قسەی وا دەكەن هیچ باوەڕێكیان بە پێكەوە ژیانی ئاشتیانەی گەلێن نیە.

لەبەرئەوەی ئاشكرایە لەو روانگەوە جۆرێك ریزبەندی هەیە و بەردەوام نەتەوەیەك كۆیلە و بن دەستی نەتەوەی دەسەڵاتدار دەبێت.

ئێلین چێرچیل سەمپڵ جوگرافیزانی دێتێرمینیزتی ئەمریكی، جەبری ژینگە بەم شێوە روونده‌كاتەوە: مرۆڤ لە زەوی لە دایكبووە واتە زەوی مرۆڤی دروستكردوە، خۆراكی پێدەدات، جەستەی پێكدێنێت، كردارەكانی دەخاتە ناو شێوە و چوارچێوەی ژینگە و بیرۆكەكانی لە ناو زەمینەیەكدا كە ژینگە دیاریكردوە دەخاتە كار(فرید، ١٣٨٠: ١٣). واتە لە بیرۆكەی دێتێرمینیسمی ژینگەیی دا، ژینگە رۆڵی سەرەكی لە دیاری كردنی شێوازی ژیانی مرۆڤ هەیە. بەم پێیە گشت كردەوەكانی مرۆڤ بە تایبەت لە وڵێتە ئیستعماریەكان دژی خەڵكی ژێردەستە و لە چوارچێوەی بنەماكانی داروینیزمی كۆمەڵایەتی و دێترمینیزم شەرعیەتیان پێدەدرێت. لە راستیدا بلێو بوونەوە و گەشەی سەرمایەداری و بە دواشیدا ئیستعمار بووە هۆی ئەوەی تا بە یارمەتی داروینیزمی كۆمەڵایەتی، سیاسەتێكی بێ بەزەییانە رەچاو بكرێت، كە بەرای ئەو سیاسەتە و سیاسەتمەدارانێك كە باوەڕیان بەو بیرۆكە هەیە، دەتوانین خەڵكانی لایەن و بێ توانا بكەینە ژێردەستە و كۆیلە، یان بریاری كوشتنیان بدەین. لە سێبەری بنەما داروینیزتیەكان، هێز و زوڵم و زۆر جێگەی دڵسۆزی و خۆشەویستی گرت(باولر، ١٣٨٠: ١٩٥).

داروینیزمی كۆمەڵایەتی و ئێكۆلۆجی مرۆیی:

داروینیزمی كۆمەڵایەتی بە شێوەیەكی ئاشكرا لەلایەن فەیلەسوف و سیاسەتمەدار، هێربێرت سپێنسێر هاتە ناو ئەدەبیاتی زانستی. داروینیزمی كۆمەڵایەتی مێكانیزمێكی سروشتی بۆ مانەوەی باشترینەكان لە ناو چوارچێوەی ئەخلاقی كۆمەڵناسیدا بەكارهێنا. جۆرە جیاوازەكان بە هۆی شەڕی مان و نەمان لەسروشتدا لە ناو دەچن. هەر بەم شێوە مرۆڤە لایەنەكانیش بە هۆی پرۆسەی هاوشێوە لە كۆمەڵگە لەناو دەچن. هەژاری، نەخۆشی، مردنی كتوپر، كۆمەڵێك میكانیزم بۆ سرینەوەی ئەو جۆرە گیانلەبەرانەن، نە كەمتر شیاوی ژیانن، بۆیە مر وڤەكان وردە وردە باشتر دەبن و لایەنەكان لە ناو دەچن(Patterson، ٢٠٠٥: ١ &٢). بە رای سپێنسێر كۆمەڵگە ئەندامێكی زیندوە و خاوەنی كۆئەندامی وەك هەرسكردن، سورانی خوێن، زاوزێ و... یەهەر وەك لە كەسێكی زیندودا هەیە. راستە كە لە مر وڤ دا

ئاپیا والا
گۆڤارێكی فكرییە دوومانگ جارێك دەردەچێت
ژمارە (٣٨)
نیسانی ٢٠١٣ ساڵی نۆیەم

ئەندامی بیرکردنەوە و هەستکردن لەشوێنی خۆیدایە، بەڵام لە کۆمەڵگەش هەر کام لەتاکەکان توانای هەست و بیرکردنەوەی خۆی هەیە. جێگیربوونی حکومەت و دەسەڵات ئەم جیاوازیەش ناهێڵێت. گیانلەبەرێکی زیندوی کۆمەلایەتی وەك هەر گیانلەبەرێکی دیکە ئەم تایبەتمەندیانەی هەیە: گەشە دەکات، لە کاتی گەشە ئەندامەکانی پێشکەوتوتر دەبن، پاشان پەیوەندی پێکهاتەکانی پێکەوە زیاتر دەبن. بەم پێیە پێشکەوتنی کۆمەڵگە دەبێتە هۆی گۆڕان (دورانت، ١٣٧٩: ٣٣٤). هەروەها سپێنسێر دەڵێت: کە یاسای کۆمەلایەتی وەك یاسا سروشتیەکان جەبرین، واتە زۆرە ملین و بە زۆر بەرێوە دەچن و دەسەپێندرێن. لایەنیکی دیکەمان نییە، کۆمەڵگە یا یاسای هەیە یان نییە تی. ئەگەر کۆمەڵگە یاسای نەبێت نە نەزم، نە دڵنیایی و نە سیستمێك لە ناو کۆمەڵگە دا نابێت. ئەم یاسایانەش وەك دیکەی یاساکانی جیهانن، سەختگیرانە و توند تەنانەت چالێکتریشن(کوزر، ١٣٧٢: ١٤٨). بە پێی بیرۆکەکانی سپێنسێر کۆمەڵگە وەك سروشت وایە کە هەمان یاسای سروشت لە ناویدا زاڵە و کۆمەڵگا گۆڕپانی شەڕ و رکابەریە بۆ بە دەستهێنانی پێگەی باشتر. کە لەم نێوەدا سەرکەوتن بۆ کەسانێکە کە توانا و هێزی زیاتریان هەبێت و توانای مێشکی باشتریان هەبێت و ئەوانی دیکە ناچار دەبێ لە ناو بچن. ئەم بیرۆکانە بەشەکانی دیکەی جوگرافیا وەك جوگرافیای شاریان خستە ژێر کاریگەری خۆیان. بە واتایەك لەم روانگەوە یاسا بایۆلۆژیەکان و بنەمای ئیکۆلۆژیکی ئاژەڵ و رووەك لەسەر شارەکانیش کاریگەرن و فاکتەری رکابەری و شەڕ بۆ مانەوە لە ژیان وەك گرنگترین فاکتەر کە کردەوە مرۆییەکان دەخولقێنێت دەناسرێت، کەواتە یاساکانی ناو کۆمەڵگە لە رێگەی بەراوردکردنیان لەگەڵ یاسای سروشت شیکردنەوە و لێك دانەوەیان بۆ دەکرێت.

داروینیزم، دێتێرمینیزم و داگیرکاری ولێتان:

پێشتر ئاماژەی پێ کرا کە دێتێرمینیسمی ژینگەیی لە ژێر کاریگەری تێروانینەکانی چارلز داروین لە بایۆلۆژیدا بووە، پاشان هاتۆوەتە ناو زانستە مرۆییەکانی وەك جوگرافیا و کۆمەڵناسی. داروین پێیوابوو کە دەستداگرتنی ئەوروپییەکان بەسەر جیهانی ئەو سەردەمەدا، نەك هەر بە تەکنۆلۆجیای پێشکەوتوتری ئەوان، بەڵکو بە هۆی زیرەکی و وریایی زیاتریانەوە روویداوە(باولر، ١٣٨٠: ٢٠٥). واتە داروین ئەو هۆکارانەی بۆ یارمەتی بارودۆخی لەباری سروشتی ئەوروپا دەگەڕاندەوە. ئەو مەسەلە دەبووە هۆی پەرەی زیاتری ئیستعمار لە ولێتانی دیکەی جیهان لەلایەن ئەوروپییەکانەوە. هەندێك لە نوسەران بۆ سەلماندنی سەروەری رەگەزی سپی پێست بە سەر رەش پێستەکاندا، کەڵکیان لە تیۆری داروینیزمی کۆمەلایەتی وەر دەگرت. بەڵگەی زانستیان بۆ رەگەز پەرستی دروستدەکرد و ئەم تیۆریەش بۆ پشتیوانی لە پێگەی دەسەڵاتداری رۆژئاوا بە کار دەهات(گیدنز، ١٣٨٥: ٦٩). لە راستیدا ئەو تیۆریانەی کە لە پەیوەندی لەگەڵ ژیانی زیندەوەران بوون، هاتنە ناو زانستە مرۆییەکان و لە ناو کۆمەڵگە مرۆیەکانیش کەڵکیان لێوەردەگیرا. لێرەدا مرۆڤ لە ژێر دەسەڵاتی ژینگەی سروشتی نیشاندەدرێت، کە لە ژێر کاریگەری سروشت رەفتار، هەڵسوکەوت و تایبەتمەندیە دەرونییەکانی، تەنانەت تایبەتمەندیە جەستەییەکانیشی دروست دەبن. بە پێی تیۆریە داروینیزتی و دێتێرمینیزتیەکان ئەوە سروشتە کە توانا بوون، یان بێ هێزی مرۆڤ، ئاستی هۆشیاری و تایبەتمەندیە دەرونی و جەستەییەکانی دیاریدەکات، بۆیە مرۆڤی ئەوروپایی بە هۆی کەڵك وەرگرتن لە سروشتی باشتر، بە هێزتر و زیرەکترە و نە تەنیا هێزی هەیە، بەڵکو شایانی ئەوەیە کە لە تەواوی سامانەکانی جیهان کەڵك وەرگرێت. بەم پێیە هەندێك لەم قسانە لەلایەن بەشێك لە حکومەتە ئەوروپییەکانەوە پشتراست دەکرێنەوە و بۆ مەبەستی ئیستعمار کردنی شوێنەکانی دیکەی جیهان و کۆیلە کردنی خەڵك کەڵکیان لێوەردەگیرێت. هەندێك لە ولێتانی ئاسیایی وەك تورکیا کە ئاماژەی پێکرا کۆمەڵێك کۆڵۆنی جیاواز لە کۆڵۆ نییە کانی دیکە بە دەستدێنن، واتە بەشێك لە خاکی نەتەوەیەکی دیکە بە خاکی ئەوانەوە دەلکێنرێت و بە پێچەوانەی کۆڵۆنییە کانی ولێتانی ئەوروپا وەك ولێتێکی جیاواز مامەڵەیان لەگەڵ ناکرێت، بەڵکو بەشێك ئەبن لە خاکی ئەوان. بۆ نمونە ناوچە کوردیەکان کە پاش شەڕی یەکەمی جیهانی دەدرێنە ولێتی تازە دامەزراوی تورکیا، عیراق و سوریا. لەم ولێتانەدا خراپترین جۆری ئیستعمار و داروینیزمی کۆمەلایەتی دەبینرێت. تەنانەت پێناسە و کەسایەتی کورد وەك مرۆڤێکی سەربەخۆ و ئازاد ئینکار دەکرێت، لەو ولێتانە بەشێوازی جۆراوجۆر هەوڵدراوە تا خاکی کوردان داگیربکرێت و خۆیان لە ناو بچن(بلو، ١٣٧٩: ٤١و ٤٧: بشیکچی، ١٣٧٨: ٩٦- ٩٩). لەم

ولێتانە داروینیزم لە لەگەڵ فاشیزم و شۆڤینیزم وتیرۆر و توندوتیژی حکومەتی هەوڵی لەناوبردنی نەتەوەیەك بە دەستی نەتەوەیەکی دیکە دەدات و هاوکات بیر لە بیرۆکەی فەزای چارەنوس یا فەزای ژیان دەکرێتەوە. کە بەواتای داگیرکردنی خاکی زیاتر و ولێتانی زیاترە بۆ ئەوەی جێگەی زیاتر و بەرفراوانتر بۆ نەتەوەی سەردەست هەبێت، بۆیە داروینیزمی کۆمەلایەتی و دێتێرمینیزمی ژینگەیی بنەمایەکی فکری لەبار بۆ حکومەتە دیکتاتۆر و رەگەز پەرستەکان ئامادە دەکات تا بۆ سرینەوەی نەتەوەکانی دیکە بە کار بێت. بۆ نموونە لە میتینگی حزبی ناسیۆناڵ سوسیالیستی ئەڵمانیا لە نۆڤەمبەری (١٩٣٣) هیتلەر بانگەشەی ئەوە دەکات کە نەژاد یان رەگەزی سەرتر، رەگەزی ژێردەستە و لایەن دەخاتە ژێر رکێفی خۆی. مافێك کە لە سروشتدا دەیبینین و دەتوانین ئەو وەك تەنیا ماف لەبەرچاو بگرین، لەبەرئەوەی لە رێگەی زانستەوە سەلمێندراوە(Bergman،٣:١٩٩٩)، هەروەها داروینزیم دەبێتە هۆی ئەوەی کە جوگرافیزانەکان ولێت وەك گیانلەبەرێك سەیر بکەن و لەم بارەوە فریدریك راتزڵ (١٨٤٤– ١٩٠٤) جوگرافیزانی ئەڵمانی لە ناو جوگرافیای سیاسیدا ولێت لەگەڵ جەستە بەراورد دەکات و ولێت وەك بەشێك یان کۆئەندامێکی جەستە، واتە زەوی پێناسە دەکات(شکویی، ١٣٨٢: ٨٧). ئەم جۆرە بیرۆکانە بوونە هۆی ئەوەی تا کردەوە و داگیرکاریەکانی هەندێك ولێت بە رەوا بزاندرێت و داگیرکردنی خاکی ولێتانی دیکە یاسایەکی سروشتی بێت، کە بە هۆی گەورە بوونی جەستەی ولێتەوە ئەنجام دەدرێت. واتە هەر داگیرکاریەك شتێکی سروشتیە و یاسای سروشت رێگە بەو کارە دەدا و شتێکی پێچەوانەی یاسای سروشت روو نادات.! ئەم مەسەلە دەبێتە هۆی ئەوەی کە پێداگری لەسەر بیرۆکە داگیرکاریەکان بکرێت. لە روانگەی راتزێلەوە حکومەت وەك ئەندامێك یان ئۆرگانێك پێویستی بە گەشە و گەورە بوون هەیە و ژیانی سیاسی ولێتەکان وەك گیانلەبەران لە رێگەی شەرەوە گەرەنتی دەبێت و هێزی ئەم شەرە گرێدراوی پانتایی خاکی ولێت و فەزای داگیرکراوە(فرید، ١٣٨٠: ٨). ئەو فەزایەی کە ولێتێك پاش گەورە بوونی جەستەیی پێویستی پێیدەبێت و مانەوەی گەرەنتی دەکات وەك فەزای ژیان ناوی لێ دەبات. لە راستیدا راتزێل فەزای ژیان لە گیانلەبەر بە جیاواز نازانێت. ئەو دەڵێت: ئەگەر دانیشتوانی ولێتێك زیاد بکات پێویستی بە فەزای ژیان(واتە فەزایەکی دیکە) گومانی تێدا نابێت و سنورە رەسمیە سیاسیەکان هیچ بایەخێکیان نابێت. ئەگەر لەم بارودۆخەدا نەتوانێت شوێنێکی نوێ بۆ ژیان بدۆزێتەوە، لایەن و کز دەبێت. ئەو لەو رێگایەوە داروینیزمی کۆمەلایەتی لە نێوان ولێتان بۆ شەری مانەوە دەسەلمێنێت و ئەوە بە شەر بۆ شوێنی ژیان دەزانێت. لە راستیدا لای راتزێل پێشکەوتنە کلتوریەکان لە گەشەی فەزایی و قەوارەی ولێتان جیا نابێتەوە(شکویی، ١٣٧٩: ٢٣٩). لەم بارەوە ئێلێن چێرچیڵ سەمپڵ تیۆریەکی هاوشێوەی تیۆری راتزێل هەیە و پێیوایە کە حکومەتی نیشتمانی وەك گیانلەبەرێك بۆ مانەوە بە شێوەی سروشتی دەبێ شەر لەگەڵ دراوسێکانی خۆی بکات. ئاشکرایە کە لەم روانگەوە مانەوە یا ژیانی باشترین شەرعیەتی هەیە(شکویی، ١٣٨٢: ١٩). ئەم جۆرە تیۆریانە هەرجۆر ئیستعمار گەریەك لەلایەن حکومەتەکانەوە بە یاسایی دەزانن و سیستمی سەرمایەداری جیهانیش لەگەڵیان هاوڕێیە، کە لە ئێستادا لە ولێتانی وەك تورکیا و سوریا، بۆ ئەوەی زیان بە سەرمایەداری جیهانی و ولێتانی سەرمایەداری نەکەوێت پشتیوانی لە هێزە ئیستعماریە سەرکوتگەرەکان دەکەن و هەر جۆرە ئازادیخوازیەك بە هەوڵێکی تیرۆریستی لە قەڵەم دەدەن. راستی ئەوەیە

ماڵتۆس

که مافی مرۆڤ تەنیا لە شوێنێکدا ئەگەر و ئیمکانی دەرکەوتنی هەیە، کە بەرژەوەندی کەس زیانی بەر نەکەوێت. لە کۆڵو نییە کانی پێشووی ئەوروپیەکان لە فاکتەری جۆراوجۆر کەڵکیان وەردەگرت تا دەسەڵات و توانای خۆیان بەمەبەستی کەڵك وەرگرتن لە سامانەکان و ملکەچکردنی نەتەوەکان بە کار بێنن. لە کاتی ئیستعماری ئەوروپا لە سەدەی نۆزدە کە کۆڵۆ نییە کانی خۆیان لە ئاسیا و ئەفریقا و ئەمریکای باشور و زەریای هێمن پێکدەهێنا، ئاشکرا بوو کە ئەوان لە گەڵ کۆمەڵێك کلتوری جیاواز بەرەوڕوون، کە بە گشتی بە بێ بایەخ و بێ بەهایان دەزانین. داروینیزمی کۆمەلایەتی لەسەر بنەمای ئایدۆلۆژیایەك دانرابوو و ئەم ئایدۆلۆژیایەش بنەمایەك بۆ گۆرانکاریە کلتوریەکان لە کۆڵۆ نییە ئەوروپیەکان بوون، هەروەها هەلی بۆ سیاسەتی داگیر کردن، چەوساندنەوە و کوشتاری دانیشتوانی رەسەن دەرەخساند(Dafler، ١٩٩٤:١٤٣). هەر وەك وترا ئەم بارودۆخە لە ولێتانی تۆتالیتار و رەگەز پەرستی رۆژهەلێتی ناوەراست وەك سوریا و تورکیا و عیراقی سەردەمی بەعس لە بەرامبەر نەتەوەکانی دیکە و بە تایبەت کورد، بە شێوەیەکی بەرچاو دەبینرێت. لە سەردەمی سەدام لە ماوەی هەشت مانگ دا نزیکەی (٢٠٠) هەزار کورد دەکوژرێن و بێ سەر و شوێن دەکرێن و بەشێکی زۆر لە خاکی کوردستان بە عەرەب دەکرێت، یان خاپور دەکرێت. ئەم رووداوانە لەتورکیاش بە زۆری روویانداوە. بە پێی ئاماری حزبی کۆمۆنیستی تورکیا لە ماوەی (١٣) ساڵ شۆڕش لە ساڵی (١٩٢٥ تا ١٩٣٨)زیاتر لە یەك ملیۆن کورد دور دەخرێنەوە یان دەکوژرێن(کندال، ١٣٧٩: ١١٧). لەراستیدا زۆربەی ولێتانی جیهانی سێهەم لە چوارچێوەی ئەو سنورە دەستکردانەی کە لە سەردەمی ئیستعمارەوە بە میرات بۆیان بەجێماوە، بەردەوام دریژە بە چەوساندنەوەی خەڵکی هەژار دەدەن. لێواری تیژی ئەم ئیستعمارەش بەردەوام توشی کەمینەکان دەبێتەوە و لە نمونە کلاسیکیەکەی خۆی، کە لەلایەن ئەوروپیەکانەوە بەرێوە دەچوو زۆر زۆر توندوتیژتر و وێرانکەرترە. کارێگەری چەوساندنەوەی ئابوری بە هۆی نەبوونی هیچ جۆرە گەشەیەکی هەرێمی و هەبوونی سەرکوت و گوشاری هەڵقولێوی شۆڤینیزم، بە هۆی نەبوونی شێوازە دێمۆکراتیەکان، کە تا رادەیەك بێ عەداڵەتی لە سیستمی ئیستعماری پێشوودا بەرتەسك دەکرد، بوەتە هۆی توندتربوونی ئیستعمار لە ولێتانی دواکەوتوی جیهانی سێهەم (کندال، ١٣٧٩: ٢٤٦) کە لە ناوخۆی ئەو ولێتانەدا بەرێوە دەچێت. لێرە جێی وەبیرهێنانەوەیە کە جوگرافیای سەرەتای سەدەی بیستەم ر ولی بەرچاوی لە بەرەو پێشبردنی بیر وکەی داروینیزتی هەبوو، بۆیە دەتوانین تێروانینی جوگرافیای نوێ لە سەرەتای سەدی بیستەم دا وەك پارێزەری قازانج و بەرژەوندی ئیستعمار بە شێوە جۆراوجۆرەکانی بزانین نە بە دەستهێنانی زەوی، چەوساندنەوەی ئابوری، رەگەز پەرستی و... لە خۆ دەگرێت(پوراحمد، ١٣٨٥: ١٢٥).

داروینیزمی کۆمەلایەتی و بیرۆکەی بەلەمی رزگاری و راستی نوێ:

تێروانینی داروینیزتی بە چوارچێوە سیاسی و عەسکەریەکانی ناو ولێتان کورت نەبوەتەوە، بەڵکو ئەم روانگانە هاوکات لەگەڵ گەشە و پەرە گرتنی لیبراڵیزم لە ناو کۆمەڵگە و ئابوری رخنەیان لە ناو خەڵك و ولێتان کردوە و بە بەهێزبوونی راستی نوێ لە ئەوروپا و ئەمریکا تێروانینە داروینیزتیەکان نە تەنیا کاڵێ نەبوونەوە، بەڵکو بەهێزتر بوون و رۆڵی بەرچاویان لە مەسەلە ناوخۆیی و دەرەکیەکانی ولێتان دەگێرا. باوەر بەوەی کە توانای زەوی بۆ دابین کردنی پێداویستیەکانی مرۆڤ بەرتەسکە و ناتوانێ گشتی خەڵك تێر بکات، بووە هۆی ئەوەی تا بیر لەوە بکەنەوە کە بەشێکی خەڵك کە توانای رکابەریان نییە بۆ مانەوە و بەدەستهێنانی خۆراك پێویستە لە ناو بچن. لە لایەکی دیکەوە هەندێك کەس پێیانوایوو کە یارمەتیدانی خەڵکی هەژار و لایەن لە رووی ئابوریەوە دەبێتە هۆی لە ناو چوونی هەموو ئەوانەی دیکەش، هەر بۆیە پێویست بەوە نییە تا یارمەتی خەڵك بدرێت. «گارت هاردین» لە ژینگە ناسانی ئەوروپایی، پێیوایە کە زەوی وەك کەشتیەك وایە کە تەنیا جێگەی (١٥٠)نەفەر دەبێت. لەم رێژە تەنیا (٥٠) نەفەر بەلەمیان بۆ کاتی مەترسی نوقمبوونی کەشتی پێیە و تەنیا (١٠) نەفەری دیکە دەتوانن سوار ئەو بەلەمانە ببن. لە کاتی رزگار کردنی ئەو (١٠)نەفەرەدا گیانی ئەوانی دیکە دەکەوێنە مەترسی. لێرەدا یا دەبێ بە پێی ئامۆژگاریەکانی مەسیح هەموان رزگار بکەین، یان بەپێی وتەکانی مارکس بڵێین هەرکەس بە قەدەر پێویستی خۆی. ئەگەر بمانهەوێت (١٠) نەفەر رزگاربکەین چ ولێمێك بەوانی دیکە بدەینەوە؟ کەوایە لە جێی رزگارکردنی ئەوان با بەلەمەکانی خۆمان بگەیەنینە کەناری ئەمن و ئارام و هەست بە تاوان نەکەین(شکویی، ١٣٨٢: ٧٤).

داروینیزم و رەگەز پەرستی لەم سەردەمەدا:

لێرەدا رەنگە ئەم پرسیارە بێتە ئاراوە کە ئایا ئێستاش ئایدیا داروینیزتیەکان و رەگەزپەرستی لە جیهاندا بوونیان هەیە؟ ئایا رەگەزپەرستی لە ناو نەچووە؟ یا لەم سەردەمەدا داروینیزم و رەگەزپەرستی لە ناو نەچووە و تەنیا شوێنەکەی گۆڕاوە؟

بۆ وڵێمدانەوەی ئەم پرسیارانە پێویستە سەرەتا سەیرێکی مێژووی (٣٠) ساڵی رابردوی جیهان بکەین و کردەوە و رەفتاری حکومەتەکان و لایەنەکان لە شوێنە جیاجیاکانی جیهان شی بکەینەوە. هەرچەندە رەنگە ئەم کارە زەمانێکی زۆری پێویست بێت و پێویستی بە لێکۆڵینەوەی دورودرێژ لەم بارەوە هەبێت، بەڵام دەتوانین چەند نمونەیەك بۆ ئەم باسە لێرەدا بهێنینەوە. سەرەتا پێویستە بوترێ هەموو جەنایەت و کوشتارەکانی (٣٠) ساڵی رابردو ناتوانین بخەینە ریزی کوشتارە رەگەزپەرستانەکان. چون رەنگە ئەم کردەوانە لە ئایدۆلۆژیا توندرەوانەکانی وەك کۆمۆنیزم، مائۆئیزم و ئایدیا ئاینیەکان سەرچاوەیان گرتبێ. لەبەر ئەوەی هۆکاری ئەو کردەوانە زۆرتر جیاوازی فکریە نە جۆری نەتەوە و رەگەز. بۆ نمونە کوشتاری خەڵك لەلایەن خێمێرە سوورەکانی کامبۆدیا لە دەیەی (١٩٧٠) کە نزیکەی یك ملیۆن و حەوت سەد هەزار نەفەر لە ماوەی (٤) ساڵ، لەبەرئەوەی بە بورژوا دادەنران کوژران. بەڵام لەم (٣٠) ساڵەی دوایی دا کوشتاری رەگەزپەرستانە بەرادەیەکی زۆر دەبینرێن. کە زۆربەیان لە وڵێتانی جیهانی سێهەم هەڵکەوتون. بۆ نمونە لە (٢٧)ی فێبریەی (١٩٨٨)لە کۆماری ئازەربایجان رەگەزپەرستە تورکەکان هێرشیانکردە سەر ئەرمە نییە کانی شاری سومگایت و کوشتارگەیەکی بە کۆمەڵیان دروستکردو ژمارەیەکی زۆریشیان لەو وڵێتە دەر کرد. تاوانی ئەو کەسانە (تورکە رەگەزپەرستەکان) پێکهێنانی تورانی گەورەبوو و لە روانگەی ئەوانەوە ئەو ئەرمەنیانە بەربەست بوون لەبەردەم ئەو شتە دا. لەبەرئەوەی بەشێك لە خاکی تورانی گەورە (تورکیا) بە هۆی ئەرمەنستانەوە لە دیکەی بەشەکان جیاکرابووە(گوچاریان، ٢٠٠٨: ٥). لە لایەکی دیکەوە لە وڵێتێکی ئیسلامی- عەرەبی وەك عیراق لەسەردەمی دەسەڵاتی سەدامدا بە هۆی باوەر بە بیرۆکەی پان عەرەبیزم و رەگەزی، کۆمەڵێك ئۆپەراسیۆنی گەورەی دژی کورد ئەنجام دا بۆ نمونە لە (١٦)ی مارسی (١٩٨٨) شاری هەڵەبجە بۆردوومانی کیمیایی دەکرێت و زیاتر لە (٥٠٠٠)نەفەر مرۆڤی مەدەنی دەکوژرێن. لە راستیدا وەها کردەوەیەك بە شێوەی کۆمەڵکوژی کە چەندها جار ئەنجامدرا مەبەست کوشتاری نەتەویەك بە بیرۆکەی رەگەزپەرستانە بوو. بۆنمونە لە ئۆپەراسیۆنی ئەنفال دا نزیکەی (٢٠٠) هەزار نەفەر لە ناو دەچن یان بێ سەر و شوێن دەکرێن، (٤٠٠٠) گوند و چەندین شارۆچکەی کوردستان خاپور دەکرێن(ملك داول، ١٣٨٣: ٥٥٧). لە ناوچەکانی باشوری لە کوردستانی عیراق زەویەکی زۆر لە دەست کوردەکان دەرهات و بەخشرایە عەرەبەکان. ئەو مەسەلە نیشاندەری دووخاڵی گرنگە، یەکەم: ئەوەی کە حکومەتی عیراق بروای بە هاونیشتمانی کورد و هاوولێتیبوونی ئەو نەبووە و رەگەز پەرستی بووەتە هۆی ئەو کوشتارانە. دووهەم: وەك راتزێل وتویەتی بۆ بە هێزتر بوون پێویستە هێرش بکرێتە سەر خاکی ئەوانی دیکە. خاك هێز و دەسەڵات دەبەخشێت، بەڵام دەبێ ئەو خاکە بدرێتە نەتەوەی سەردەست و ئەوانی دیکە لە ناو بچن. هەمان شت لە بۆسنە و کۆزۆڤۆ و سوودان و زۆر شوێنی دیکەش روویداوە.دەتوانین بڵێین کە رەگەز پەرستی تەنیا شوێنی خۆی گوریوە و بەرەو جیهانی سێهەم هاتووە و ئەم رووداوانە شەرە رەگەزیەکانی سەردەمی فاشیستەکانی ئەوروپامان وەبیر دەهێننەوە. دەتوانین بڵێین ئێستاش پاکتاوکردن و لە ناو بردنی نەتاوە بن دەستەکان دووبارە بەردەوامە و بیری داروینیزتی و رەگەزپەرستی و داگیرکاری لە ناو نەچووە.

دەرئەنجام:

داروینیزمی کۆمەلایەتی یەکێك لەو فاکتەرە کلتوریانەیە کە تۆوی هەستە داگیرکاریەکان دادەچێنێت. ئەو بیرۆکە یەکێك لەو فاکتەرانەیە کە سیاسەتە توندوتیژە ئیستعماریەکانی لە سەدەی نۆزدە تا ئێستا دروستکردوە. لەم بارەوە مسەلە ئابوری، جوگرافیایی و ستراتیجیەکان بابەتی ناسینی ئیستعمارن، کەشێوەی گەیشتنی ئاسان بەوان دیاریدەکات(Crook، ١٩٩٨:١). بیرۆکەی مانەوەی باشترینەکان لە روانگەی سپێنسێرەوە بەو مانایەیە: ئەوانەی کە توانیویانە لە گۆڕەپانی ژیاندا خۆیان راگرن، سەلماندویانە کە لەوانەی نەیانتوانیوە خۆراگر بن شیاوترن بۆ ژیان، هەروەها شەرعیەتی بە تاکگەری و پاوان خوازی ئەو سەردەمەدابوو و کاتێك کە ئەخلاقی پرۆتستانی هێزی راکێشانی خۆی لە دەستدا بۆ چینە خوێندەوارەکان بۆ هەوڵدانی سەرسەختانە دەلیلی عەقڵی

ئاینده
گۆڤارێکی فکرییە دوومانگ جارێک دەردەچێت
ژمارە (٣٨)
نیسانی ٢٠١٣ ساڵی نۆیەم

دروستکردبوو(کوزر، ١٣٧٢: ١٨٠). له راستیدا ئەم جۆره بیرۆكانه، زەمینەی بۆ چەوساندنەوه و ئیستعماری خەڵك ئامادە کرد و هاتە ناو جوگرافیای سیاسی و حکومەتەکانی خستە بیری داگیرکاری و پەرەدان بە سنورەکانیان. لەم بارەوە راتزێل سنورەکانی بە نەگۆڕ نەدەزانی و پێیوابوو وڵێتان پێویستیان بە پەرە پێدانی سنورەکانیانە. بەم پێیە واتای نەتەوە و جیاوازە جوگرافیاییەکانیش ئینکار دەکات(فرید، ١٣٨٠: ٩). لە راستیدا دوو روانگەی داروینیزم و دێتێرمینیزمی ژینگەیی، بوون بە هۆی گەشەی ئایدۆلۆجیا رەگەزپەرستانەکان و ئیستعمار گەری، رێگەیان بۆ شەرعیەتدانی چەوساندەوەی خەڵك خۆشکرد. لەم بارەوە مانۆئێل کاستلز جۆەکانی سوڵتە بەم شێوەیە ناو دەبات.

أ) سوڵتەی ئیستعماری کە ئیدارەی راستەوخۆ و بەهرە گرتن لە سامانەکان و جێگیرکردنی دەسەڵاتی سیاسی بە ناو بەرنامەی کاری خۆی دادەنێت.

ب) سوڵتەی سەرمایەداری ئابوری لە رێگەی دەستگرتن بە سەر کەرەستەی خاو بە نرخی کەم و کردنەوەی بازاری نوێ بۆ فرۆشتنی بەرهەمەکانی لە ئاستێکی بەرزتر لە راستیان

ج) سوڵتەی دارایی و پیشەسازی کە لە رێگەی سەرمایە گوزاری و دامەزراندنی پیشەسازی ناوچەیی، هاوردە کردن، ریگەیەکی بە سوودی بۆ بازاری جیهانی و کۆمپانیا نێودەوڵەتیەکان ئامادە کردووە(افروغ، ١٣٧٧: ١٤٣). بەڵام بە لێکۆڵینەوە لە تیۆریە داروی نییەکان و دێتریمینیزمی ژینگەیی کە هەر دووك رەنگە سەرچاوەیەکیان هەبێت، ئەم ئایدیایانە بوون بە هۆی روودانی شەر و کوشتار و رەگەز پەرستی. بە گشتی قسەکانی پێشوو لە(٢) خاڵ دەتوانین کۆ بکەینەوە:

١) دەرکەوتنی ئیستعماری نوێ لە وڵێتانی چەند نەتەوە زۆر توندوتیژتر لە جۆری کلاسیکی خۆی بوو

٢) دەتوانین بڵێین داروینیزم بە دوو شێوە لە جیهان دەرکەوتوە

أ) لە پەیوەندیە کۆمەڵێیەتیەکاندا کە رکابەری و شەر لە ناو خەڵك بە رەوا دەزانێت و پێویستی بە هاوکاری کەسانی لایەن نابێت.

ب) داروینیزم لە نێوان وڵێتاندا کە لەگەڵ دێتێرمینیزم هاتوەتە ناو جوگرافیای سیاسی و کاریگەری لەسەر پەیوەندی وڵێتان هەبووە.

*مامۆستای بەشی جوگرافیای زانکۆی گەرمیان

سەرچاوەکان:

١-افروغ، عماد: فضا و نابرابري اجتماعي،تهران،دانشگاه تربيت مدرس
٢-باولر، پيتر، چارلز داروين و ميراث او، ترجمه حسن افشار، تهران، نشر مركز، ١٣٨٠
٣-بشيكچي، اسماعيل؛ مسأله كردستان در تركيه و عراق، ترجمه محمد رئوف مرادي، تهران انتشارت حميدا، ١٣٧٨
٤-بلو، ژويس، مسأله كرد(بررسي تاريخي و جامعه شناسي) ترجمه پرويز اميني، سنندج انتشارات دانشگاه كردستان ١٣٧٩
٥-بهزاد، محمود، داروينيسم و تكامل، تهران، شركت سهامي كتابهاي جيبي، ١٣٦١
٦-پوراحمد، احمد، قلمرو و فلسفه جغرافيا، تهران، انتشارات دانشگاه تهران ١٣٨٥
٧-ژيرار، كوچاريان؛ بيستمين سالگرد كشتار سومگايت، ترجمه بهمن توتونچي، ٢٠٠٨
٨-شكويي، حسين، انديشه هاي نو در فلسفه جغرافيا، جلد دوم، تهران، انتشارات گيتاشناسي، ١٣٨٢
٩-شكويي، حسين، انديشه هاي نو در فلسفه جغرافيا، جلد اول، تهران، انتشارات گيتا شناسي، ١٣٧٩
١٠-شكويي، حسين، اكولوژي اجتماعي شهرها، تهران، انتشارات دفتر مركزي جهاد دانشگاهي، ١٣٦٩
١١-دورانت، ويل؛ تاريخ فلسفه، ترجمه عباس زرياب، تهران، انتشارات علمي فرهنگي، ١٣٧٩
١٢-فريد، يدالله، سير انديشه در قلمرو جغرافياي انساني، تبريز، انتشارات دانشگاه تبريز، ١٣٨٠
١٣-كوزر، ليوئيس، نظريه هاي بنيادي جامعه شناختي، ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران، نشر ني ١٣٧٨
١٤-كوزر، ليوئيس، زندگي و انديشه بزرگان جامعه شناسي، ترجمه محسن ثلیّثي، تهران انتشارات علمي، ١٣٧٢
١٥-گيدنز، يَنتوني، جامعه شناسي، ترجمه منوچهر صبوري، تهران نشر ني، ١٣٨٥
١٦-شريف وانلي، عصمت، مصطفي نازدار و كندال؛ كردها، ترجمه ابراهيم يونسي، تهران، انتشارات روزبهان، ١٣٧٩
١٧-مك، داول، تاريخ معاصر كرد، ترجمه ابراهيم يونسي، تهران انتشارات پانيذ، ١٣٨٣
١٨- Bergman، Jerry، Darwinism and Nazi race holocaust، first published in creation Ex Nihilo technical journal ١٣(٢) ١٠١-١١١(١٩٩٩)
١٩- Jeffrey. R. Dafler، social Darwinism and the language of racial oppression: Australia s stolen generations، ١٩٩٤
٢٠- J.R.Moore، Born again Darwinism، annals of science ٤٤(١٩٨٧)٤٠٩-٤١٧
٢١- Paul crook، social Darwinism and British new imperialism، the European legacy، Vol ٣، No ١، pp ١-١٦، ١٩٩٨
٢٢- Philip. E. Johnson، what is Darwinism? ١٩٩٩ available at: http://www.arn.org/docs/johnson/wid.htm
٢٣- William. R. Patterson، the greatest good for the most fit? Johan Stuart mill، Thomas Henry Huxley، and social Darwinism، journal of social philosophy، Vol ٣٦، No ١، spring ٢٠٠٥

پاشکۆ

١. رۆژی ژنانی جیهان....... رۆژی دژە تیزاریزم...لەئینگلیزییەوە: ئازاد ئارمان
٢. لیۆناردۆداڤینشی Leonardo davinci رابەری تەکنیکی نوێ ....لە عەرەبییەوە: ئاوات بابان
٣. هابرماس و بەشداریکردنی گشتی کۆمەڵگە.................لە ئینگلیزیەوە: شاسوار کەمال مەحمود